

Кучинська Оксана Петрівна –
кандидат юридичних наук, професор

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СВІДКІВ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Окреслено окремі положення нового КПК України, які стосуються правового статусу свідків. Зокрема, автор зупинився на деяких чинниках, що впливають на активну участь свідків у кримінальному провадженні, на питаннях процесуального залучення свідків до такого провадження.

Ключові слова: свідок; кримінальне провадження; процесуальне становище.

Очерчены отдельные положения нового УПК Украины, касающиеся правового статуса свидетеля. В частности, автор остановился на некоторых факторах, которые влияют на активное участие свидетелей в уголовном производстве, на вопросах процессуального привлечения свидетелей к уголовному производству.

Ключевые слова: свидетель; уголовное производство; процессуальное положение.

In the article outlines some provisions of The New Criminal Procedural Code of Ukraine concerning the legal status of witnesses. In particular, author emphasized some of the factors that affecting on active participation of the witnesses in criminal proceedings, the procedural issues involving witness to such proceeding.

Keywords: witness; criminal proceedings; procedural position.

Статтю 1 Основного Закону Україна проголошена демократичною, соціальною та правовою державою. Тим самим наша влада взяла на себе досить конкретні зобов'язання. Попередня теза ґрунтується на сучасному розумінні демократії, яке визначає її як одну з форм юридичного забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Саме за

цією ознакою сучасна демократія відрізняється від історичних попередниць, будучи більш виваженою та гуманною. Слід зазначити, що демократія в суспільстві тримається на двох засадах: верховенстві закону та забезпеченні прав людини.

У цілому новий КПК України відповідає європейським стандартам та європейській філософії процесуальних процедур досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ. А головною його особливістю є те, що він установлює процесуальну рівність та забезпечує змагальність сторін кримінального провадження.

Однією з основних рис правової держави є те, що не тільки громадяни несуть відповідальність перед державною, а й і держава відповідає перед громадянами за забезпечення прав та законних інтересів громадян. Цілком очевидно, що державного захисту прав та свобод потребують всі без винятку учасники кримінального провадження не залежно від процесуального статусу, позиції, зацікавленості у результатах вирішення справи та ін. Учасників, які не належать до сторін кримінального провадження, не підозрюють, не обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, не вважають постраждалими, вони залучаються до участі в кримінальному провадженні переважно як носії доказової інформації про обставини справи або для виконання допоміжних функцій при проведенні певних процесуальних дій. Однак, ще дореволюційний український науковець-правознавець Л. Є. Владимиров зазначав, що зі свідками поводяться вкрай недбало як з матеріалом, забуваючи про те, що ці люди винні лиш в одному – доля зіштовхнула їх з подіями та людьми, які потрапили в орбіту кримінального судочинства [1, с. 315]. На жаль, ці слова залишаються актуальними і нині. Для забезпечення активного та сумлінного виконання учасниками кримінального провадження своїх обов'язків щодо сприяння у досягненні його завдань державі необхідно створити надійну систему гарантій їх прав, яка має спинатись на засади кримінального провадження.

Аналіз тексту нового КПК України вказує на те, що більшість законодавчих формулювань у нормах-принципах, а також нормах, які відображають механізм реалізації таких принципів, стосується прав або особи яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, або постраждала від нього. Це може привести до хибного висновку про те, що регуляторна спрямованість засад кримінального провадження зосереджена на забезпеченні прав та законних інтересів тих учасників, які відстоюють власний інтерес у кримінальній справі. Однак під час уважнішого дослідження правового механізму реалізації процесуального статусу учасників кримінального провадження, які сприяють досягненню його завдань, можна побачити суттєвий вплив на вказаний процес системи засад кримінального судочинства. Однак існує ціла низка чинників, які негативно впливають на активну участь у кримінальному провадженні осіб, які в силу закону зобов'язані сприяти досягненню його завдань. До числа таких чинників можна віднести такі:

а) матеріальні незручності та витрати, пов'язані з участю у кримінальному провадженні. Виклик для участі у процесуальних діях до слідчого або в суд відволікає його від повсякденних справ, особа має

відпрошуватись на роботі, пропускати навчання, відволікатися від інших видів повсякденної діяльності. Таким чином, особа може втратити дохід, зазнати збитків, не отримати винагороду за свою працю. Крім того, особа змушена витратити кошти на прибуття до місця виклику. Обов'язок держави щодо відшкодування цих витрат на практиці практично не реалізується, що аж ніяк не сприяє бажанню окремих незацікавлених учасників кримінального провадження активно співпрацювати зі слідством і судом;

б) виконання вищезазначеними учасниками кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків нерідко пов'язане зі значним нервово-психічним напруженням, загостренням емоційного стану, викликаним необхідністю пригладати обставини протиправного діяння, бути очевидцем процесуальних дій із значним «емоційним навантаженням» (наприклад, огляд трупа), бути поінформованим про обставини злочину, учиненого з особливою жорстокістю, та ін. Ці чинники відіграють чималу негативну роль, породжуючи небажання особи піддавати себе зайвим емоційним переживанням і, як наслідок, прагнення будь-яким чином уникнути його;

в) в окремих ситуаціях чималу складність у стимулюванні учасника кримінального провадження до активної позиції під час виконання своїх процесуальних обов'язків представляє собою потенційна можливість тиску на нього, різного роду погроз з боку підозрюваного, його родичів чи інших зацікавлених осіб. У зв'язку із цим не можна не відзначити недосконалість системи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в Україні.

Звичайно, коли йдеться про виконання учасником кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків у силу професії (наприклад, судово-медичний експерт, експерт криміналіст, працівник апарату суду тощо), то дія перерахованих вище чинників зводиться до мінімуму або взагалі нівелюється. Однак, у випадку із залученням до кримінального провадження таких учасників, як заявник, свідок, понятий, зазначені аспекти мають бути враховані під час аналізу впливу системи засад кримінального провадження на забезпечення прав указаних учасників кримінального провадження.

Слідуючи зі змісту п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, до учасників кримінального провадження, які сприяють досягненню його завдань та не належать до сторін кримінального провадження, можна віднести заявника, свідка та його адвоката, понятого, заставодавця, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, судового розпорядника. Серед зазначених учасників кримінального провадження особливе місце займає свідок. Ця особливість визначається його роллю та місцем у процесі доказування у справі з метою повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи. Крім того, відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, більшість з перерахованих учасників кримінального провадження (крім тих, що виконують суто «технічні» функції), можуть у подальшому бути допитані як свідок (допит заявника, допит понятого) або у статусі, максимально наближеному до свідка (наприклад допит експерта).

Якщо розглядати свідка як суб'єкта, який є джерелом показань, то ключовою особливістю його процесуального статусу у порівнянні із підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим є наявність законодавчо

закріпленого обов'язку давати правдиві показання по суті справи. Крім того, ще однією особливістю процесуального статусу свідка, яку зазначає С. В. Слінько, є відсутність у нього можливостей впливати на перебіг кримінального провадження, прийняття рішень про його спрямування, оскаржувати такі рішення [2, с. 879–880].

На наше стійке переконання, перш ніж покласти на свідка обов'язок захищати правопорядок шляхом дачі правдивих показань, держава зобов'язана розробити дієвий механізм забезпечення прав та свобод свідка, його особистої безпеки. Свого часу І. Я. Фойницький зазначав, що із покладання на свідка публічного обов'язку служіння правосуддю своїми показаннями витікають його особливі права [3, с. 284]. Слід визнати, що протягом багатьох років інтереси свідка не були предметом правового захисту, а органи досудового слідства, прокуратури та суду нерідко нігілістично-зневажливо ставилися до вимог кримінального процесуального законодавства щодо забезпечення прав, законних інтересів та безпеки свідків. Цим держава, за влучним висловом І. Л. Петрухіна, певною мірою перекладає на своїх громадян обов'язок протидії злочинності, вимагаючи, щоб вони в певних ситуаціях жертвували своїми правами та свободами заради досягнення загальносуспільної мети – підтримання правопорядку [4, с. 220–222].

Перебування особи у статусі заявника, свідка або понятого в часовому плані не обмежено. Будучи викликана та допитана як свідок, або залучена до проведення процесуальної дії як понятий, особа залишається у вказаному процесуальному статусі і після виконання процесуальних дій, тобто протягом усього кримінального провадження. Це також слід урахувати під час забезпечення прав та законних інтересів зазначеного учасника кримінального провадження.

Процесуальний порядок залучення практично всіх учасників кримінального провадження передбачає процедуру роз'яснення їх прав, обов'язків та відповідальності. При цьому зазначена процедура має передувати процесуальним діям із учасником кримінального провадження, Наприклад, заявнику роз'яснюються його процесуальні права одразу після повідомлення ним про вчинене кримінальне правопорушення, понятому, перекладачу, спеціалісту права роз'яснюються безпосередньо перед початком допиту.

У випадку зі свідком роз'яснення прав відбувається також безпосередньо перед початком його допиту. Особа набуває статус свідка одразу після її офіційного виклику на допит. І саме з цього моменту вона отримує права та на неї покладаються обов'язки, передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. Не заперечуючи проти необхідності роз'яснення прав допитуваному перед початком слідчої дії, вважаємо правильною позицію тих авторів, які пропонують перенести етап ознайомлення свідка з його правами, обов'язками та відповідальністю з моменту його допиту на момент виклику [5 с. 53, 51].

Один з основних обов'язків свідка – прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду і давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду виникає з моменту його виклику для дачі показань.

У новому КПК України інституту виклику слідчим, прокурором, а також судового виклику отримав досить детальну регламентацію в окремій спеціальній гл. 11 р. II «Заходи забезпечення кримінального провадження». А зміст повістки про виклик повинен суворо відповідати вимогам ст. 137 КПК України. У випадку якщо, свідок був у встановленому кримінальним процесуальним законодавством порядку викликаний, але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, до нього може бути застосований таких захід процесуального примусу, як привід. Участь у кримінальному провадженні свідка пов'язана з необхідністю вербального контакту із суб'єктами, які проводять процесуальні дії, або беруть у них участь, відтворення відомої їм інформації. При цьому закон зобов'язує свідка давати правдиві показання, що передбачає створення належних процесуальних умов. Однією з таких умов є передбачене п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України право свідка давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача. Таким чином реалізується принцип національної мови судочинства, відповідно до якого своєчасність залучення перекладача у взаємовідносинах із свідком, який не володіє або недостатньо володіє мовою, якою здійснюється судочинство, є безпосереднім обов'язком посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження. При недотриманні згаданої умови відсутні юридичні підстави для притягнення свідка до відповідальності за невиконання покладених на нього обов'язків у вигляді дачі правдивих показань.

Законодавець у новому КПК України позбавив свідка права на оскарження дій і рішень слідчого або прокурора. Така ситуація стала наслідком тривалого домінування у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині думки про те, що свідок не може мати особистого інтересу під час кримінального провадження. А відтак, навіщо наділяти правом оскарження того учасника кримінального провадження, інтереси якого це провадження не зачіпає.

Озвучена позиція, на нашу думку, зумовлена дещо звуженим розумінням законного інтересу особи у кримінальному процесі. Як зазначив С. М. Стахівський, «...процесуальне становище свідка, як правило, не відображається на його відношенні до справи та достовірності показань. Звісна річ, це не означає, що свідок не може мати певної зацікавленості у вирішенні справи, але ця зацікавленість зумовлена не його процесуальним становищем, а причинами, які знаходяться за межами процесуальних відносин» [6, с. 205]. Отже, стосовно свідка більш коректно було б говорити про відсутність у нього зацікавленості у результатах вирішення справи (матеріально-правового інтересу), але аж ніяк не про відсутність законного інтересу під час своєї участі у кримінальному провадженні (процесуального інтересу).

Слідуючи з вищесказаного можна стверджувати, що залучення особи до участі у кримінальному провадженні як свідка в будь-якому разі тією чи іншою мірою зачіпає сферу законних інтересів такої особи. Процесуальний інтерес свідка може виражатися у прагненні якомога суворішого дотримання порядку проведення допиту чи іншої процесуальної дії за участю свідка, застосування передбачених законом заходів безпеки за наявності відповідних підстав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части: Общая и Особенная / Владимиров Л. Е. – [3-е изд., изм. и законч.]. – С.Пб. : Кн. маг. «Законоведение», 1910. – 440 с.
2. Слiнько С. В. Процесуальний статус свiдка у кримiнальному процесi / С. В. Слiнько // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 878–882.
3. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницкий И. Я. ; общ. ред., послесл., прим. : А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – 606 с.
4. Петрухин И. Л. Контроль над преступностью и права человека / И. Л. Петрухин // Рассказывают адвокаты. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 2000. – С. 213–223.
5. Богатырев Н. Как обеспечить явку участников процесса на первое судебное заседание / Н. Богатырев // Российская юстиция. – 2002. – № 11. – С. 53–54; Белькова О. В. Правовой статус свiдка в кримiнальному процесi України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Белькова Олена Валерiївна. – Х., 2005. – 223 с.
6. Стахiвський С. М. Кримiнальні процесуальні засоби доказування : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09 / С. М. Стахiвський. – К., 2005. – 401 с.